

Müstəqil dövlətimiz ana dilimizə ölkəmizdə ali status qazandırır

Ölkə rəhbəri isə cəmiyyəti bu misilsiz sərvəti qoruyub zənginləşdirməyə çağırır

Müəssisimiz tanınmış şərqşünas-publisist, Əməkdar jurnalist Fəzil Güneydir.

– *Fəzil müəllim, dünya tarixinə də yaxşı bələd olan şərqşünas alim kimi, bilərsiniz ki, Avrasiya tarixində türklərin yüksəlişi və türk dilinin geniş yayılıb bu günə gələn çatması qüdrətli milli dövlətlərin bu coğrafiyasında hökm sahibi olması ilə sıx bağlıdır. Son 2 əsrdə parçalanıb bir neçə dövlətin tərkibinə qatılmış tarixi Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı müstəqil ölkəsində ana dilimizin dövlət dili statusu daşması isə milli taleyimizi sahib olmağın misilsiz təhfidir.*

– Dediğiniz tarix öyrədir ki, toplum dili, dil dövləti yaradır. Dövlət dili qoruyur, gəlişdirir. Elin gücü dilindədir, dilin gücü dövlətindədir, desək, yanılmazıq. XXI yüzillikdən tarixin dolanbac dövnlərinə baxış saldıqda dünyada geniş yayılmış və güclü sayılan dillərin arxasında güclü dövlətlərin durduğunu görürük. Çox da uzaqlara getməyib, orta yüzilliklərdən bizim dövnləmə qədər zaman kəsiyinə baxmaq yetər. Ərəb, ingilis, beş yüzillik tarixi olan rus dillərini götürək. Bu dillərin arxasında Ərəb xilafəti, Böyük Britaniya və rus imperiyaları dururdu. Bu imperiyalar öz rəsmi dillərinin gəlişib yayılmasına, dil qayda-qanunlarının işlənilmə möhkəmlənməsinə, başqa dillərdə olan antik ədəbiyyatın, folklor nümunələrinin öz dillərinə çevrilməsinə, yeni-yeni kitabların yazılmasına davamlı çalışırdılar.

Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyi, Azərbaycan parlamenti dövlət dili barəsində zəruri qanunlar qəbul etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev, onun ideya və əməllərinin sədiq davamçısı Prezident İlham Əliyev rəsmi dövlət dili olan Azərbaycan-türk dilinin təmizliyinin qorunması, gəlişməsi haqqında çoxsaylı tövsiyələr vermiş, fərmanlar imzalamışlar: bu məqsədlə dövlət tərəfindən davamlı olaraq zəruri maliyyə ayrılır.

Onu da vurğulamaq istərdim ki, Azərbaycan dilini müstəqilliyimizə və onun bərpasına qədər qoruyan xalqımız, onun qələm sahibləri olmuşlar. Yoxsa bu dil əcnəbi söz və ifadələrlə korlanaraq əldən gedib, məhdud anlaşıma vasitəsinə çevrilirdi.

– *Artıq 35-ci ilini yaşadığımız dövlət müstəqilliyi ana dilimizi hansı bələlərdən xilas edib, onun qorunub zənginləşdirilməsinə hansı imkanlar qazandırır?*

– Müstəqillik dövründə çox quruculuq işləri görülmüş, uğurlar qazanılmışdır. Ancaq ölkəmizin, dövlətimizin bu illərdə gördüyü böyük işləri, başqa-başqa sahələrdə qazandığı uğurları dilçiliyimizin inkişafına aid etmək olmur. Mən rus və ərəb dilləri timsalında dövlət və dil əlaqələri haqqında fikrimi əsaslandırmaq istəyirəm.

Məlumdur ki, XVI yüzilliyə qədər, I Pyotr dövnlərinədək indiki güclü rus dili yox idi və bu dövlət möhkəmləndikcə slavyan və türk-tatar dilləri əsasında rus dili formalaşdırılıb yaradılmağa başladı. Rus ədəbiyyatında XVIII yüzildə Fonvizindən qabaq heç bir ədəbi simaya rast gəlinmir. Firdovsi müəssir fars dilini formalaşdırdığı kimi, rus dilini ədəbi dil səviyyəsinə qaldırmaqda Puşkinin və digər qələm sahiblərinin böyük rolu oldu. Amma indi inkişaf etmiş, Avrasiya məkanında aparıcı dilə çevrilmiş rus dilini Rus

imperiyası yaratdı.

İndiki çağda 20-dən çox dövlətin rəsmi dili olan, bütün İslam aləmində yayılmış ərəb dilini isə tək “Qurani-Kərim” deyil, Ərəb xilafəti də yaradıb qorudu, inkişaf etdirdi. Cahil, bədəvi ərəblərin dili inkişaf etmiş arami, siryani, finikiya, qəhtani və digər sami dilləri hesabına zənginləşdirildi, yüksək səviyyəyə qaldırıldı. Bunu dövlət edirdi. VIII yüzillikdə hakimiyyətə gəlmiş Abbasilər sülaləsi dövnlərinədə, özəlliklə IX yüzillikdə Harun ər-Rəşidin xəlifəliyi zamanında çeşidli dil və tərcümə qurumları, ədəbi dərnəklər yaradılmışdı.

Bu qurumlar ərəb dilinin sərf və nəhvini – klassik qrammatikasını, qayda-qanunlarını yaradırdı, hind, yunan, əski türk, fars dillərindəki kitablar, folklor nümunələri ərəbcəyə tərcümə edilirdi, ərəb şifahi ədəbiyyatı nümunələri yazıya köçürülürdü. “Min bir gecə” nağılları, “Kəlifə və Dimnə” alleqorik hekayətləri o dövnlərdə ərəbcəyə çevrilmişdi. Bunların sırasında “Dədə Qorqud”dan “Dəli Domrul” boyu da vardı. Təəssüf ki, mənbələrdə adıçəkilən bu boyun tərcüməsi dövrümüzə çatmamışdır. Bütün bu həşəmətli işlərə görə IX əsri Xilafətin “qızıl dövrü” adlandırılır. Beləliklə, bədəvi – köçəri ərəblərin dili “Qurani-Kərim”dən sonra ikinci nəfəs aldı, bütün islam ellərində oxuma-yazmanı, bilim adamlarını öz təsiri altına saldı.

Sovet dövnlərinədə mərkəz türk xalqlarının, onların dillərinin bir-birindən ayrılıb başqa-başqa yollarla gətməsinə çalışırdı. Əski türk sözlərini, digər türk xalqlarının dillərindən sözlərin gətirilməsi pantürkizm sayılırdı. Azərbaycan xalqının milli kimliyi hər vaxtlə gizlədirdi. Burada bir həşiyəyə çıxım ki, pantürkizm qılınca tək bizim, yəni Sovetlər Birliyindəki türk xalqlarının deyil, Bolqarıstan, Yunanıstan və İraqda ofoxon (aborigen) türklərin də başı üstündən asılmışdı. O dövnlərdə bunun şahidi olmuşam. Məni çox təsirləndirmiş, ərəbcə desək, təsirləndirmiş bir olayı oxuculara danışmaq istəyirəm...

1968–1970-ci illərdə hərbi dilmanc olduğum Almatıdakı hərbi təyyarəçilər məktəbində İraq kursantları arasındakı türkmanlarla tanış olduğuma sevinclə dedim: “Nə yaxşı dilinizi qoruyub saxlamısınız”. Məhəmmədli Bayat adlı kərküklü isə bildirdi ki, ərəb millətçilərinin Bəəs partiyası onları sıxışdırıb, milli kimliklərini yox etmək istəyir. “Ancaq bacara bilməzlər. Biz qədim və böyük xalqa mənsubuq. Bizim qədim və güclü dilimiz var”– deyən Məhəmmədəli İraq türkmanlarının yaratdığı bir bayatını söylədi:

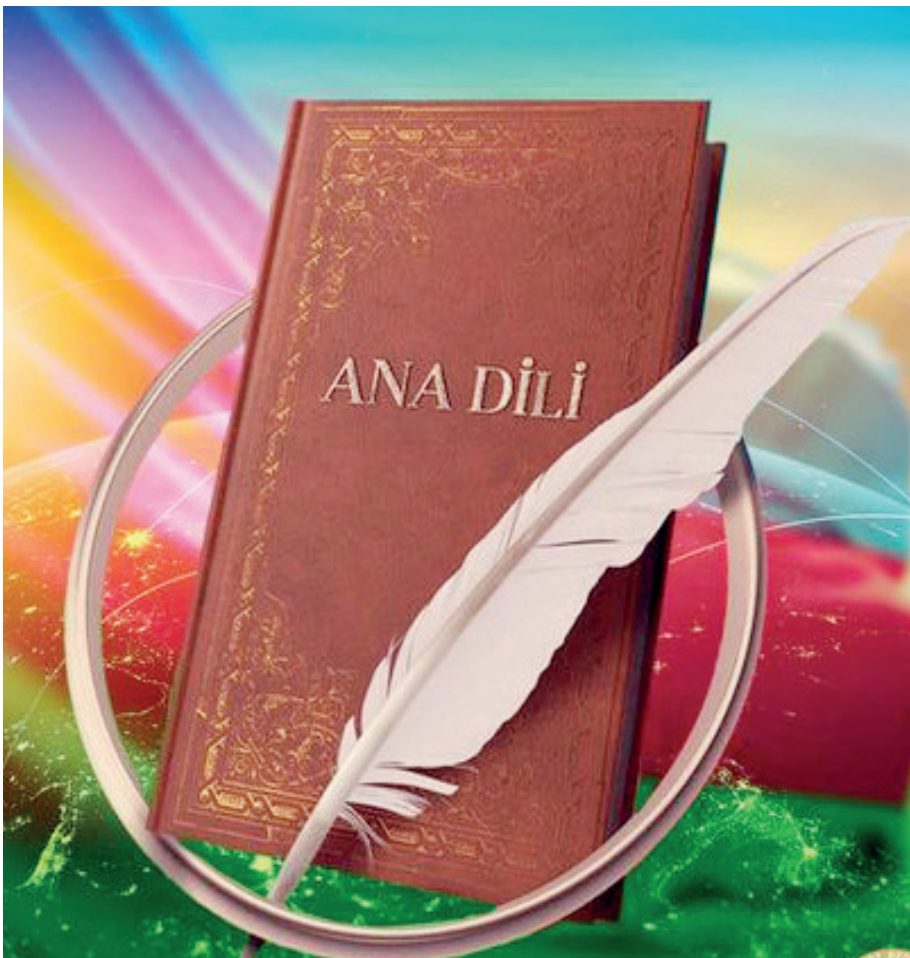
***Qanarayə,
Qan axar qanarayə.
Mən bu dildən vaz keçməm,
Asılısam da qanarayə.***

Mən 1970–1973-cü illərdə Suriyada, sonrakı illərdə İraqda Səddam dövründə eynən bizim dildə danışan türkmanlarla gizli-açıq çox danışmışam, dostluq etmişəm. Onlar bütün basqılara rəğmən öz dillərini qoruyub saxlamışlar. Ərəblərin yanında belə, mənimlə öz dilimizdə danışan bu fədakar adamlar haqqında kiçik yazıda geniş danışmaq mümkünsüzdür.

Üzərində işlədiyim “Dilmanç” adlı me-muarımda bu məsələyə çox toxunmuşam.

Şübhəsiz dövlət müstəqilliyi ötən illərdə ana dilimizi layiq olduğu ən yüksək səviyyəyə qaldırıb. Dövlətimiz, onun rəhbəri idarə etdiyi xalqın dilinə ən yüksək ehtiramla yanaşmış, onun hərtərəfli inkişafına hüquqi-siyasi təminat yaradıb. Lakin Prezident İlham Əliyevin vaxtaşırı səsləndirdiyi çağırışlar göstərir ki, o bu imkanlardan yüksək səviyyədə istifadə edilməməsindən narahat və narazıdır.

– *Hər hansı bir problemin aşğılarla və yuxarılarla bağlı tərəfləri var. Ötən 2 əsrdə dilimizə yuxarılar qənəm kəsilmədi. İndi, yuxarı əlindən gələnə edir, aşğılar isə bunu qədərincə dəyərləndirib öz ana dilinə layiqli sevgi-sayğı göstərə bilmir. Xüsusən, maddi qazanc güdənlər öz dilimizi əcnəbilər qarşısında ucuz tuturlar.*

– Sizinlə tam şərikəm. Sovet dövnlərinədə yaşamış, türk xalqlarına basqıları görmüş bir qələm sahibi kimi özümdən də, oxuculardan da soruşuram: bu biganəlik, bağışlanılmaz mənəvi cinayət niyə baş verir? Dilimizin təmizlənməsində, bunun üçün digər türk dillərindən faydalanmaqda qarşımızı kəsən, bizə mane olan varmı? Vardır! O maneçiliyi törədənlər öz içimizdədir, biriləri bil-məyərək, biriləri bilərəkdən, qəsdən...

Bəziləri Anadolu türkcəsindən aldığı sözlərə qarşı çıxır, bunu Türkiyə türkcəsinin dilimizə basqısı adlandırır-lar. Əksinə, bu, qarşılıqlı faydalanmadır. Düşünürəm ki, bizim “bildiriş”, “açar” kimi sözlərimiz onların “ilan”, “anahdar” sözlərini sıxışdırıb çıxaracaqdır. Bizim dildəki “təyyarə”, “müəllim” kimi sözləri “uçaq”, “öyrətmən” əvəz edəcəkdir. Təyyarə ərəbcə “uçmaq” feilindən yaranmışdır. Əgər dilimizdə bu feil varsa, niyə ərəbcəni işlətməliyik? “Müəllim” sözü üzərində dayanmaq istəyirəm. Ərəbcə bu söz “ələm, dərd, kədər verən” anlamını verir. Muallim isə “əlm”, “bilik verən” deməkdir.

Əgər dilimizdə bilmək, öyrətmək feil-ləri varsa, biz niyə bunlardan düzəldilmiş adları, yəni “bilgi”, “bilim adamı”, “öyrətmən” sözlərini işlətməməliyik?! Əgər dilimizdə “cıziq”, “çevrə” varsa, niyə ərəbcə “xətt”, “dövrə”, “dairə” sözlərini işlədirik? Biz “mədəni insan” dedikdə ərəbcə danışanlar bunu “şəhərli adam” kimi anlayırlar. Çünki ərəbcə bu anlam “insan musaqqaq” deyər işlədir.

Məni qınamayın, hər kərə müəllim,

– *Qloballaşma deyilən proses maddi qazancları ilə yanaşı, mənəvi bələ kimi milli dilləri ciddi təhdid edir. Kiçik xalqların dillərinin qapısı, sanki, taybatay açıqdır. Niyə düşünmürük: dilimizə gündə 1 əcnəbi söz daxil olsa, 5 ildən sonra nitqimiz nə hala düşər?*

– Hələ sovet dövnlərinədə dilçilərimizlə, qələm sahibləri ilə dilimizdəki ərəb və fars sözləri yerinə öz sözlərimizi işlətmək barəsində söhbətləşəndə deyərdilər: bu sözlər artıq vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır... (indi də çoxları o fikirdədir). Bəs onda niyə XX əsrin başlanğıc illərində dilimizdə olan mürəkkəb izafət tərkiblərini tullaadıq, bir sıra ərəb və fars sözlərini özümüzünkülərlə dəyişirdik? Bu söz və ifadələr əsrlər boyu dilimizdə “vətəndaşlıq hüququ” qazanmamışdı?

Söhbət, əlbəttə, dilimizdə olmayan sözlərdən, dini terminlərdən gəlmir. Bizim dillə tanış olub öyrənən əcnəbi alınma sözləri görüb, istər-istəməz onun yoxsul dil olmasını düşünə bilər. Əslində, bu, mənim özümün başına gəlmişdir.

Ölkəmizdən kənarda dilmanc işləyərkən Bakıdan gəlmiş “Kommunist” qəzetinə ötəri baxış salan rus həmkarım gülə-gülə dedi: “İndi bildim ki, niyə sizin tərcüməçilər ərəbcə yaxşı bilirlər”. O, bizim dili bilmədiyi halda on bir sözdən ibarət cümləni oxuyub, rusçaya çevirdi. Həmin cümlədəki sözlərdən yeddisi ərəb, ikisi rus, yalnız feillər bizimki idi...

Həmin sözlərdən yadımda qalanları bunlardır: siqlət, müvəffəqiyyət, əhəmiyyət, mütəəşşəklə, beynəlxalq... Siqlət – ağırlıq deməkdir, Allaha şükür, müvəffəqiyyət və əhəmiyyətli uğur və önəmlə dəyişdirmişik... Ərəbcə sözünü olan “beynə” “arasında” anlamını verir, “Xalq” sözü isə “yaranmış” deməkdir. Bizim işlədiyimiz “xalq”a ərəblər “saab” deyirlər. Biz “beynəlxalq” yerinə “uluslararası” deyər bilmərikmi?

Yazıqlar olsun ki, bizim bir sıra ədəbiyyatşünaslarımız “ağırlıq” əvəzinə, “siqlət” işlətməklə yazılarının daha ağır, savadlı olacağını düşünürlər.

– *Cəmiyyətə, ana laylası ilə böyümüş nəsilərə bu qınaqların sonunda nə dəyərdiniz?*

– Ana dilimiz babaların yüz illər əvvəl əkib, becərən bu günə çatdırdığı əzəmətli, kökü dərinliklərdə, qol budağı səma ilə qucaqlamış nəhəng bir ağaca bənzəyir. O nəhəng olduğu qədər də davamlı və böyük qulluq istəyir. Ağaca davamlı olaraq su, gübrə verdikdə, dibini qazdıqda, qurumuş budaqlarını arıtladıqda şəxələri, qol-budaq atır. Dil də elədir...

Bizim dilimiz dünyanın ən əski dilidir, ən azı, min illər öncələrdən yaranıb çox tarixi mərhələlər keçmişdir. Onun izlərinə Avropada da, Asiyada da, uzaq Amerikada da, elmi dillə desək, toponimlərdə, hidronimlərdə, oykonimlərdə – yəni yer, çay, göl, dağ, dərə və adam adlarında rast gəlinir.

Gəlin ulu dədə-babalarımızdan bizə miras qalmış bu zəngin, gözəl dilimizin dəyərini bilək, onu qurumuş, əyri bitmiş budaqlardan, dəli küləklərin yad-yabançı diyarlardan gətirdiyi çör-çöplərdən, his-pasdan təmizləyək.

Müəssisəni hazırladı:

Tahir AYDINOĞLU

XQ